

МОВНА ПОВЕДІНКА ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА АНГЛОМОВНИЙ КОНТЕКСТИ

Сирко Ірина Мирославівна,

кандидат філологічних наук, доцент

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-7622-425X

У статті здійснено комплексний аналіз мовної поведінки як ключової соціолінгвістичної категорії та важливого чинника формування мовної ідентичності в сучасному українському суспільстві. Мовну поведінку розглянуто як динамічну систему мовних виборів, зумовлених соціальними, культурними, політичними та психологічними чинниками. Проаналізовано основні теоретичні підходи до трактування мовної поведінки в українській і зарубіжній соціолінгвістиці, зокрема в контексті багатомовних і постколоніальних суспільств. Визначено її структурні параметри, серед яких мовний вибір, комунікативні стратегії, рівень мовної лояльності та символічне навантаження мови. Особливу увагу приділено позамовним чинникам формування мовної поведінки, зокрема впливу державної мовної політики, суспільних трансформацій, медіасередовища та особистісної ідентичності мовців. Значне місце в дослідженні посідає аналіз змін мовної поведінки українців після 2022 року в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації, що спричинило посилення ролі української мови як маркера національної єдності, громадянської позиції та символу спротиву. Зафіксовано тенденцію до свідомого переходу на українську мову в різних сферах комунікації та зростання мовної рефлексії в суспільстві. У межах порівняльного аналізу зіставлено український досвід із моделями мовної поведінки в англійськомовних країнах, що дало змогу виявити спільні та відмінні риси функціональної двомовності, мовної мобільності, соціального престижу мови. Доведено, що в сучасній Україні мовна поведінка виконує не лише комунікативну, а й виразну ідентифікаційну та громадянську функції, стаючи важливим інструментом самоідентифікації та суспільної консолідації.

Ключові слова: мовна поведінка, мовна ідентичність, соціолінгвістика, мовна свідомість, білінгвізм, мовна політика, війна.

Syrko Iryna. Language behavior as a sociolinguistic category: Ukrainian and English contexts

The article provides a comprehensive analysis of language behavior as a key sociolinguistic category and an important factor in the formation of language identity in contemporary Ukrainian society. Language behavior is viewed as a dynamic system of linguistic choices determined by social, cultural, political, and psychological factors. The study examines the main theoretical approaches to the interpretation of language behavior in Ukrainian and international sociolinguistics, particularly in the context of multilingual and postcolonial societies. Its structural parameters are identified, including language choice, communicative strategies, the level of language loyalty, and the symbolic load of language. Special attention is paid to extralinguistic factors shaping language behavior, notably the influence of state language policy, social transformations, the media environment, and speakers' personal identities. A significant part of the research focuses on the analysis of changes in Ukrainians' language behavior after 2022 under the conditions of the full-scale invasion of the Russian Federation, which led to a strengthening of the role of the Ukrainian language as a marker of national unity, civic stance, and a symbol of resistance. The study points out a tendency toward a conscious shift to the Ukrainian language across various spheres of communication, as well as an increase in linguistic reflection within society. Within a comparative framework, the Ukrainian experience is juxtaposed with models of language behavior in English-speaking countries, which made it possible to identify common and distinctive features of functional bilingualism, language mobility, and the social prestige of language. It is demonstrated that in contemporary Ukraine, language behavior performs not only a communicative function but also a vivid identificational and civic function, becoming a tool of self-identification and social consolidation.

Key words: language behavior, linguistic identity, sociolinguistics, language consciousness, bilingualism, language policy, war.

Вступ. У сучасному мовознавстві дедалі більшої уваги набувають дослідження, спрямовані на вивчення мови в її тісному зв'язку із соціальними процесами, культурними трансформаціями та ідентифікаційними практиками. У цьому контексті мова постає не лише як система знаків або інструмент комунікації, а як важливий соціальний маркер, що відображає ціннісні орієнтири суспільства, ідеологічні настанови та динаміку суспільних змін. Саме тому в межах сучасної соціолінгвістики особливого значення набуває поняття мовної поведінки, яке дає змогу аналізувати реальні мовні практики мовців у конкретних соціальних умовах.

Проблема мовної поведінки є багатоаспектною, оскільки охоплює не лише вибір мови чи мовного різновиду, а й мотиви цього вибору, соціальні очікування, мовні установки та комунікативні стратегії. На відміну від понять мовна компетенція або мовна система, мовна поведінка фіксує саме динамічний бік мовного життя, в якому поєднуються індивідуальні рішення мовців і ширші соціальні чинники. У цьому сенсі мовна поведінка виступає показником не лише мовної ситуації, а й загального стану суспільства.

Для України дослідження мовної поведінки має особливу наукову й суспільну вагу. Історично сформована асиметрична двомовність, тривалий вплив колоніальної мовної політики, а також суперечливі мовно-політичні рішення в період незалежності зумовили специфічні моделі мовної поведінки, в яких мовний вибір часто виходив за межі суто комунікативної доцільності.

Особливої актуальності проблема мовної поведінки набуває після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Посилення ролі української мови в публічному просторі, зміни мовних практик у побутовому спілкуванні, переосмислення ставлення до багатомовності зумовлюють потребу в новому аналітичному осмисленні мовної поведінки. У цьому зв'язку актуальним є не лише аналіз українського матеріалу, а й звернення до зарубіжного соціолінгвістичного досвіду, де мовна поведінка формується в умовах іншого типу багатомовності та мовної політики. Порівняльний підхід дозволяє виявити як універсальні, так і специфічні риси мовної поведінки, зумовлені різними соціально-історичними контекстами.

Аналізована проблема має ґрунтовну традицію зарубіжних досліджень, де вона формувалася в межах варіаційної соціолінгвістики, етнографії мовлення та теорій мовного вибору. Одним із засновників емпіричного підходу до вивчення мовної поведінки вважають В. Лабова [9], який обґрунтував залежність мовної варіативності від соціальних параметрів і запропонував методи аналізу реального мововживання в конкретних соціальних групах.

Проблеми мовного вибору, мовної лояльності та кодового перемикування в багатомовних спільнотах ґрунтовно розроблялися в працях Дж. Фішмана та Дж. Гамперца [6; 8]. У цих дослідженнях мовна поведінка інтерпретується як індикатор соціальної ідентичності, групової належності та соціальної стратифікації. Подальший розвиток отримали також соціально-психологічні підходи, зокрема теорія мовної акомодатії Г. Джайлза та П. Джонсон [7], яка пояснює мовну поведінку через прагнення мовців до соціальної інтеграції або, навпаки, дистанціювання.

Окремий напрям у зарубіжній соціолінгвістиці становлять праці, в яких мовна поведінка аналізується в контексті мовної політики та мовних ідеологій. Зокрема, у концепції Б. Сполскі [12] мовна поведінка постає як результат взаємодії мовної практики, мовних переконань і регулятивних механізмів. У сучасних західних дослідженнях значна увага приділяється також впливу глобалізації, міграційних процесів і цифрової комунікації на мовну поведінку.

В українській соціолінгвістиці проблема мовної поведінки розглядається в тісному зв'язку з аналізом мовної ситуації, білінгвізму та мовної політики. Значний внесок у розроблення цієї проблематики зробила Л. Масенко [4], у працях якої мовна поведінка осмислюється як соціально й історично зумовлений феномен, сформований під впливом тривалого мовного тиску та асиметричної двомовності. Питання взаємодії мовної норми і мовної практики, а також мовної поведінки в публічному просторі послідовно аналізує О. Тараненко [5]. Комунікативно-культурний аспект мовної поведінки представлений у працях С. Єрмоленко [2], де мовна поведінка розглядається як складник мовної культури особистості та мовленнєвого етикету. Емпіричні дослідження мовної пове-

дінки міського населення, зокрема в умовах білінгвізму, репрезентовані в працях Г. Залізняка [3]. У дослідженнях П. Гриценка [1] мовна поведінка аналізується в ширшому соціальному й діалектному вимірі, у зв'язку з проблемами мовної ідентичності та регіональної варіативності. Проте слід зауважити, що попри значний обсяг напрацювань, проблема мовної поведінки в умовах сучасних суспільних трансформацій потребує подальшого комплексного аналізу з урахуванням нових соціальних, політичних та культурних чинників.

Метою статті є комплексний аналіз мовної поведінки як соціолінгвістичної категорії в сучасному українському суспільстві, з'ясування її функціональної та ідентифікаційної ролі в умовах глибоких суспільно-політичних трансформацій, а також порівняльне осмислення українських моделей мовної поведінки в зіставленні з практиками англословних країн.

Результати. У соціолінгвістичному вимірі мовна поведінка постає як форма мовної діяльності, що реалізується в конкретних соціальних, культурних і політичних умовах та відображає стратегії мовного вибору мовців. На відміну від мовної компетенції, яка фіксує потенційне знання мовної системи, мовна поведінка характеризує реальні мовні практики, закорінені в повсякденному спілкуванні та публічному дискурсі. Саме тому аналіз мовної поведінки дає змогу виявити не лише мовну ситуацію, а й соціальні процеси, що визначають характер мовного життя суспільства.

У структурі мовної поведінки доцільно виокремити кілька взаємопов'язаних параметрів. Передусім це вибір мови як рідної, що має переважно ідентифікаційний характер і пов'язаний із самоусвідомленням мовця. Другим параметром є вибір мовного коду в умовах білінгвізму або мультілінгвізму, який залежить від комунікативної ситуації, соціального статусу учасників спілкування та функціонального домену. Третій параметр охоплює мовну діяльність у межах одного коду, зумовлену нормативними, стилістичними та прагматичними чинниками. Для української мовної ситуації типовою є невідповідність між цими параметрами, коли мовна самоідентифікація не завжди збігається з реальною мовною практикою, що

засвідчує складність процесів мовної адаптації та переорієнтації.

Формування мовної поведінки визначається сукупністю позамовних чинників, серед яких провідними є соціальні, психологічні, соціокультурні та правові. Соціальні чинники охоплюють мовне середовище, сферу комунікації, соціальний статус мовця та характер його взаємодії з іншими членами спільноти. Психологічні чинники пов'язані з мовними установками, рівнем мовної впевненості, ступенем конформності або, навпаки, готовністю до мовного опору. Соціокультурні чинники реалізуються через традиції, систему цінностей, масову культуру та медіапростір. Важливу роль відіграють також правові чинники, зумовлені державною мовною політикою та мовним законодавством, які задають рамки мовної поведінки в публічній сфері.

Після 2022 року в українському суспільстві спостерігаються суттєві трансформації мовної поведінки, спричинені повномасштабною війною та процесами суспільної консолідації. Мовний вибір дедалі частіше осмислюється як свідомий громадянський і моральний акт, що виходить за межі прагматичної доцільності. Фіксується зростання мовної стійкості щодо української мови, зменшення толерантності до мовного конформізму та посилення символічного значення мови в публічному просторі. У цих умовах мовна поведінка виконує не лише комунікативну, а й чітко виражену ідентифікаційну та солідаризаційну функції.

Мовна поведінка є також зовнішнім виявом мовної свідомості, оскільки саме через мовну практику реалізуються мовні переконання, ціннісні орієнтації та ідеологічні настанови мовця. Аналіз мовної поведінки дозволяє простежити, як індивідуальні мовні рішення корелюють із ширшими соціальними процесами та колективними ідентичностями. У цьому сенсі мовна поведінка постає як індикатор змін у мовній свідомості суспільства.

Зазначені спостереження актуалізують потребу звернення до теоретичних моделей осмислення мовної поведінки, що склалися в межах соціолінгвістики. Саме вони дозволяють інтерпретувати зафіксовані емпіричні та суспільні зрушення не як ситуативні зміни, а як закономірні прояви ширших мовно-соціальних процесів. У цьому зв'язку доцільно

розглянути основні підходи до тлумачення мовної поведінки в зарубіжній та вітчизняній соціолінгвістиці.

У контексті інтерпретації сучасних мовних процесів поняття мовної поведінки сформувалося в межах соціолінгвістики як реакція на обмеженість структурно-системного підходу до мови, який тривалий час домінував у мовознавстві. Перехід від аналізу мови як автономної знакової системи до її вивчення в соціальному функціонуванні зумовив необхідність осмислення реальних мовних практик, що реалізуються в конкретних історичних, соціальних і культурних умовах. Саме в цьому контексті мовна поведінка постає як аналітична категорія, що дозволяє поєднати мовні явища з поведінковими стратегіями мовців.

У зарубіжній соціолінгвістиці мовна поведінка безпосередньо пов'язується з ідеєю мовного вибору та мовної дії. Один із засновників соціології мови Дж. Фішман розглядав мовну поведінку крізь призму функціонального розподілу мов і кодів у багатомовних спільнотах. У його концепції мовний вибір не є випадковим або суто індивідуальним, а детермінований доменами спілкування, соціальними ролями та інституційними чинниками. Таким чином, «мовна поведінка трактується як структурована модель дій, що відтворюється в межах певної соціальної спільноти й підтримує стабільність її мовної організації» [6, с. 112].

Подальший розвиток цього підходу простежується в працях Дж. Гамперца, який акцентував увагу на інтеракційному вимірі мовної поведінки. Дослідник наголошував, що «мовний вибір формується в процесі безпосередньої комунікативної взаємодії та часто має імпліцитний характер» [8, с. 99]. У цьому підході мовна поведінка постає як результат ситуативних рішень, що ґрунтуються на спільному для комунікантів соціальному знанні, мовних очікуваннях і комунікативних нормах. Такий погляд дозволяє аналізувати мовну поведінку як динамічний процес, чутливий до контексту та міжособистісних відносин.

У сучасних західних дослідженнях значного поширення набула ідея нормативного регулювання мовної поведінки, розроблена Б. Сполскі. Учений запропонував модель, в якій мовна поведінка постає як результат взаємодії мовної практики, мовних ідеоло-

гій та мовної політики [12]. У цій парадигмі мовна поведінка не зводиться до індивідуального вибору, а розглядається як соціально контрольований процес у межах певної мовної екології.

Паралельно в західній соціолінгвістиці розвиваються підходи, у межах яких мовна поведінка аналізується як наслідок історичної мовної нерівності. Теорія мовного імперіалізму [11] акцентує увагу на тому, що мовні практики в постколоніальних суспільствах формуються під впливом нав'язаних мовних ієрархій. У такому контексті мовна поведінка може поєднувати елементи адаптації, опору та символічного дистанціювання від домінуючої мови.

Зазначені теоретичні підходи не лише окреслили загальні принципи аналізу мовної поведінки, а й створили методологічне підґрунтя для формування цього поняття у вітчизняній соціолінгвістиці. Українські дослідники, спираючись на західний теоретичний доробок, адаптували його до специфіки мовної ситуації в Україні, зумовленої тривалим функціонуванням асиметричного білінгвізму та наслідками колоніальної мовної політики. У цьому контексті мовна поведінка розглядається не лише як індивідуальна практика, а як соціально зумовлений та історично детермінований феномен.

В українській соціолінгвістичній традиції мовна поведінка найчастіше аналізується у зв'язку з мовною ситуацією, мовною свідомістю та мовною політикою. На відміну від багатьох західних моделей, орієнтованих переважно на мікрорівень комунікації, вітчизняні дослідження акцентують увагу на макросоціальних чинниках, зокрема на ролі держави, інституцій та суспільних норм у формуванні мовних практик.

Особливістю українського підходу є також розмежування понять мовної та мовленнєвої поведінки. Мовна поведінка трактується як стратегія вибору мови або мовного коду, тоді як мовленнєва – стосується способів реалізації комунікативних актів у межах вибраного коду. Таке розрізнення є принциповим для аналізу мовної ситуації в Україні, де мовна самоідентифікація мовців не завжди збігається з їхньою реальною мовною практикою.

У сучасних дослідженнях вітчизняних учених мовна поведінка дедалі частіше розглядається як динамічний процес, що змі-

нюється під впливом суспільно-політичних трансформацій. Події після повномасштабного вторгнення суттєво сприяли переосмисленню мовного вибору українців як форми громадянської позиції, а мовна ідентичність дедалі тісніше почала пов'язуватися з національною самосвідомістю та соціальною солідарністю. Для глибшого розуміння специфіки цих змін доцільним стає порівняльний аналіз, який уможливує співвіднесення українського досвіду з практиками англословних країн та дозволяє виявити спільні закономірності трансформації мовної поведінки в умовах кризових соціальних та політичних змін.

Детальне вивчення соціолінгвістичних передумов мовних змін засвідчує, що війна за незалежність України (у сучасному контексті) стала каталізатором радикальних змін у мовній поведінці українців. Однією з найпомітніших тенденцій є інтенсифікація використання української мови в публічному просторі, навіть якщо в побуті використовується інший мовний код. Подібні процеси спостерігаються у франкомовних регіонах Канади, де мова виконує функцію маркера регіональної та культурної ідентичності.

Важливою трансформацією стало також посилення зв'язку між мовою та національною безпекою. В умовах інформаційної війни українська мова набула виразної символічної функції, маркуючи громадянську лояльність і соціальну довіру. Аналогічні процеси в англословних країнах фіксувалися під час імміграційних криз, коли домінуюча мова держави ставала фактором соціальної інтеграції та консолідації.

Натепер виокремлюють кілька моделей мовного вибору, що відображають актуальні соціальні й політичні трансформації: мовна конвергенція через патріотизм – публічний перехід на українську мову як вияв національної позиції (пор. франко- та гельсломовні спільноти в Канаді й Шотландії); функціональна двомовність – збереження мов національних меншин у приватному спілку-

ванні за домінування української у формальних сферах (аналогічно до мовної ситуації іспаномовних груп у США); мовна мобільність і кодове перемикання – поєднання кількох мов у межах одного дискурсу; інтернаціоналізація мовного середовища – зростання ролі англійської мови в професійній та освітній комунікації, що відповідає тенденціям, характерним для Канади та Австралії.

На окрему увагу заслуговує роль суспільних норм у формуванні мовної поведінки. Сучасна мовна політика України спрямована на розширення функціонування української мови в медіа, освіті та публічній сфері. Порівняльний аналіз з англословними країнами показує, що їхні моделі *language planning* також «виконують консолідаційну функцію, водночас зберігаючи простір для прав мовних меншин» [10, с. 217].

Вагомим чинником трансформації мовної поведінки став і цифровий простір. Після 2022 року спостерігається активна українізація цифрового контенту, а також посилення соціального контролю за використанням мови країни-агресора. Водночас молодіжне середовище демонструє тенденції до кодового перемикання та використання англословних елементів, що відображає глобалізаційні впливи на сучасну мовну практику. Подібні явища фіксуються й у США та Канаді, де цифрова комунікація сприяє формуванню гібридних мовних моделей.

Висновки. Отримані результати підтверджують, що мовна поведінка постає як багатовимірною категорією, що поєднує індивідуальні мовні стратегії, соціальні норми та ідеологічні чинники. В умовах суспільних трансформацій мовний вибір виходить за межі суто комунікативної функції та набуває ідентифікаційного й громадянського значення. Поєднання зарубіжних теоретичних підходів із напрацюваннями української соціолінгвістики створює підґрунтя для подальших досліджень мовної поведінки в умовах сучасних соціальних викликів.

Література:

1. Гриценко П.Ю. Мовна ситуація в Україні: соціолінгвістичний вимір. Київ : Наукова думка, 2008. 208 с.
2. Єрмоленко С.Я. Мова і суспільство. Київ : Наукова думка, 2000. 256 с.
3. Залізняк Г.О. Мовна політика в Україні: соціолінгвістичний аналіз. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2012. 200 с.
4. Масенко Л.Т. Мова і політика. Київ : Соняшник, 1999. 100 с.
5. Тараненко О.О. Українська мова в сучасному соціокультурному просторі. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2015. 320 с.

6. Fishman J. Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. *Multilingual Matters*, 1991. 431 p.
7. Giles H., Johnson, P. *Ethnolinguistic Identity Theory*. London : Academic Press, 1987. 224 p.
8. Gumperz J. *Discourse Strategies*. Cambridge : Cambridge University Press, 1982. 225 p.
9. Labov W. *Principles of Linguistic Change. Vol.: Internal Factors*. Oxford : Blackwell Publishers, 1994. 656 p. DOI: <https://doi.org/10.1075/sl.21.1.17clo>.
10. May S. *Language and Minority Rights : Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. New York : Routledge, 2012. 448 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203832547>.
11. Phillipson R. *Linguistic Imperialism*. Oxford : Oxford University Press, 1992. 400 p. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0718.pub2>.
12. Spolsky B. *Language Management*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 350 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511626470>.

References:

1. Hrytsenko, P. (2008). *Movna sytuatsiia v Ukraini: Sotsiolinhvistychnyi vymir [Language situation in Ukraine: A sociolinguistic dimension]*. *Naukova Dumka*. [in Ukrainian].
2. Yermolenko, S.Ya. (2000). *Mova i suspilstvo [Language and society]*. *Naukova Dumka*. [in Ukrainian].
3. Zalizniak, H.O. (2012). *Movna polityka v Ukraini: Sotsiolinhvistychnyi analiz [Language policy in Ukraine: A sociolinguistic analysis]*. Institute of the Ukrainian Language, NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
4. Masenko, L.T. (1999). *Mova i polityka [Language and politics]*. *Soniashnyk*. [in Ukrainian].
5. Taranenko, O.O. (2015). *Ukrainska mova v suchasnomu sotsiokulturnomu prostori [The Ukrainian language in the contemporary sociocultural space]*. Institute of the Ukrainian Language, NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
6. Fishman, J.A. (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. *Multilingual Matters*.
7. Giles, H., Johnson, P. (1987). *Ethnolinguistic identity*. Academic Press.
8. Gumperz, J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge University Press.
9. Labov, W. (1994). *Principles of linguistic change: Vol. 1. Internal factors*. Blackwell. <https://doi.org/10.1075/sl.21.1.17clo>
10. May, S. (2012). *Language and minority rights: Ethnicity, nationalism and the politics of language*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203832547>
11. Phillipson, R. (1992). *Linguistic imperialism*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0718.pub2>
12. Spolsky, B. (2009). *Language management*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511626470>

Дата першого надходження статті до видання: 16.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.04.2026